

Obračun Titova režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata

KOSTA NIKOLIĆ

Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija

U tekstu se prikazuju događaji iz završnog razdoblja Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i neposrednog poraća, kada se novi komunistički režim obračunao i s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim postrojbama i brojnim njima naklonjenim civilima koji su se pred napredovanjem partizana od jeseni 1944. okupili u Sloveniji i Austriji.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Jugoslavija, Slovenija, komunistička represija, komunistički ratni zločini.

Prva faza u slamanju jugoslavenskih protukomunističkih postrojbi uslijedila je nakon što su partizani osvojili Srbiju i Dalmaciju. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) pripremala se za odlučujuću ofenzivu prema zapadu Jugoslavije kako bi, između ostalog, porazila ostatke srpskih i crnogorskih protukomunističkih snaga. Srpske četničke jedinice (Jugoslavenska vojska u Otadžbini – JVuO) povlačile su se iz Srbije u Bosnu s prilično nejasnom predodžbom o daljnjem razvoju tijekom rata. Ostale srpske i crnogorske protukomunističke postrojbe – Srpski dobrovoljački korpus (SDK), četnici pod komandom Pavla Đurišića, lički četnici pod komandom Dobroslava Jevđevića i Dinarska četnička divizija Momčila Đujića – kretale su se prema Sloveniji, gdje je trebalo stvoriti područje slobodno od komunista i dočekati kraj rata. General Dragoljub Mihailović nije se slagao s koncentracijom nacionalnih snaga u Istri i Slovenskom primorju, koji su nakon kapitulacije Italije ušli u sastav novog njemačkog Operativnog područja Jadransko primorje.

Na to je područje najprije stigao Dobroslav Jevđević s oko 2000 ličkih četnika. Nakon povlačenja iz Srbije tamo se smjestio i Srpski dobrovoljački korpus, zajedno s Dimitrijem Ljotićem. On nije prihvatio poziv generala JVuO Miroslava Trifunovića da zajedno sa Srpskom državnom stražom i četničkom

komandom Srbije krene prema Sandžaku i zatim u Bosnu. Ljotić je također odbio poziv Pavla Đurišića da sa srpskim dobrovoljcima dođe u Crnu Goru. Oko pet tisuća pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa u Sloveniju je stiglo vlakovima preko Srijema.¹ Krajem 1944. na područje Operativnog područja Jadransko primorje stigla je i Dinarska četnička divizija Momčila Đujića, koja se sa svojih 6500 ljudi povukla iz Dalmacije. Njihov pokret počeo je 1. prosinca 1944. godine. Probili su partizanski obruč na području Pađena kraj Knina, a zatim krenuli u Liku. Sve te snage srele su se 29. prosinca 1944. u Škrljevu. Na to su područje, nakon što su se odvojili od snaga JVuO, tijekom prosinca 1944. stigli i pripadnici bivše Srpske državne straže, u čijem je sastavu bilo 1600 ljudi. Oni su popunili redove Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

General Mihailović nije se složio s planom povlačenja u Istru i Slovensko primorje. Nije želio da se srpske protukomunističke snage na tom području bore uz izravnu ili neizravnu pomoć njemačke vojske. Isto tako on je najvjerojatnije već tada prihvatio prijedlog predstavnika američke vojske da se srpske nacionalne snage okupe na području Banje Luke. Tu je ideju Mihailoviću priopćio američki pukovnik Robert H. McDowell, djelatnik američke obavještajne službe (*Office of Strategic Services* – OSS). McDowell je tijekom rujna 1944. uvjeravao Mihailovića da Crvena armija neće ući u Jugoslaviju. Ako se to ipak dogodi, to će biti uvod u skori početak vojne konfrontacije između zapadnih saveznika i Sovjeta. Zato je Mihailoviću predlagao da treba čekati do tog novog sukoba, prikupiti svoje snage na određenom teritoriju i provesti njihov preustroj i odmor prije početka odlučujućeg sukoba. Na sastanku s Radovanom Milinkovićem, inače Srbinom rođenim u Chicagu, šefom obavještajne službe u Mihailovićevu štabu, McDowell je istaknuo da je JVuO izgubila građanski rat, ali ipak može izboriti značajnu političku pobjedu. Ako će se četnici usredotočiti na borbu s komunistima, onda će moći računati i na američku potporu. Zato je predlagao Mihailoviću da u Banjoj Luci osnuje svoju vladu, koju će Amerikanci priznati kao legitimnu. Osim toga, kako američke snage budu napredovale sa zapada, one će četnicima osigurati potrebnu potporu. No takvi prijedlozi nisu bili u skladu ni s britanskom niti s američkom službenom politikom i moguće je da su zapravo potekli od američkog generala Williama J. Donovana, također djelatnika OSS-a, koji je bio izrazito protukomunistički nastrojen.² Tako je Mihailović 25. prosinca 1944. pisao Momčilu Đujiću da se ne slaže s povlačenjem u Istru jer Donovan smatra da na to područje treba uputiti srpske izbjeglice, ali srpske protukomunističke snage moraju nastaviti borbu na cijelom jugoslavenskom području: “Ni u kom slučaju naši vojnici ne smeju biti izbeglice, niti služiti okupatoru. Borba mora biti do kraja.”³

U Sloveniji je krajem 1944. došlo do ujedinjavanja slovenskih protukomunista pod vodstvom Slovenske ljudske stranke, a oni su imali i svoje oružane

¹ Živko TOPALOVIĆ, *Pokreti narodnog otpora u Jugoslaviji 1941-1945*, Pariz, 1958., 172.-173.

² Heder VILIJAMS, *Padobranci, patrioti i partizani. Uprava za specijalne operacije u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd, 2008., 288.-289.

³ Vojni arhiv, Beograd (dalje: VA), Četnička arhiva (dalje: ČA), 276-1-6.

odrede, Slovensku legiju. Sredinom prosinca 1944. počeo je djelovati slovenski Narodni odbor, u čiji su sastav ušli i predstavnici Liberalne stranke. Njihov politički program temeljio se na ujedinjenju cijelog slovenskog nacionalnog teritorija u okviru buduće federativne Kraljevine Jugoslavije pod vladarskom krunom dinastije Karađorđević. Narodni odbor osnovan je kao "privremena vrhovna narodna vlast". Vodio ga je četveročlano predsjedništvo na čelu s dr. Jože Basajem.⁴ Predstavnici Narodnog odbora sastali su se 28. prosinca 1944. s generalom Ivanom Prezeljom, zastupnikom generala Mihailovića u Sloveniji. Upoznali su ga s osnutkom Narodnog odbora i njegovim ovlastima, naglasivši da on ima i vrhovnu komandu nad slovenskom "oružanom silom". Predložili su da Mihailović bude načelnik Vrhovne komande koja "pripada kralju" te će tako Mihailović "na teritoriji Slovenije" imati "formalni legitimitet". Narodni je odbor uredbom od 4. siječnja 1945. osnovao "Slovensku narodnu vojsku", za čijeg je komandanta postavljen general Prezelj. Njegov pomoćnik bio je major Mirko Bitenc, komandant Slovenske legije. Predviđalo se da Prezelj postane komandant cjelokupne JVuO u Sloveniji, s čime se složio Ljotić, ali ne i Mihailović, koji će na taj položaj poslije imenovati generala Miodraga Damjanovića. Zbog toga je Narodni odbor u ožujku 1945. na čelo Slovenske narodne vojske postavio Franca Krenera, kojeg je istodobno promaknuo u čin generala. To je stajalište Narodni odbor zadržao sve do kraja rata.⁵

Ilirska Bistrica i Postojna postajale su sve privlačnije točke za brojne protukomuniste koji su tražili sklonište. Iz dana u dan u ta su mjesta stizale skupine iz raznih dijelova Jugoslavije, kao i bivši zarobljenici kraljevske jugoslavenske vojske iz njemačkih logora. Tako su iz Beča stigli i patrijarh Gavriilo Dožić i episkop Nikolaj Velimirović. Oni su zalaganjem njemačkog diplomata Hermanna Neubachera početkom prosinca 1944. oslobođeni iz njemačkog logora Dachaua.⁶

Ključni utjecaj na izbjegličke logore u Ilirskoj Bistrici i Postojni imao je Dimitrije Ljotić. On je postavljao oficire na dužnosti, a u njegovim su rukama bili i cjelokupna opskrba i financiranje izbjeglica. U Beču je imao ured iz kojeg je održavao veze s njemačkim predstavnicima. Politički protivnici optuživali su ga da je tako postao "mali kralj" u Julijskoj krajini i da u Sloveniji namjerava stvoriti "malu Jugoslaviju" kojoj bi on bio na čelu.⁷ Prema Ljotićevoj zamisli, sve protukomunističke snage na tom području trebalo je ujediniti na ideji nacionalnog jugoslavenstva. Te su snage trebale stvoriti slobodan teritorij u blizini zapadnih saveznika u Italiji i dovoljno daleko od nadiruće Crvene armije. Tako bi to područje, kao neka nova Solunska fronta iz Prvog svjetskog rata, postalo temelj za povratak kralja Petra II. Karađorđevića u Jugoslaviju, što bi bio odgovor jugoslavenskim komunistima. Tada se još uvijek, iako sve manje, ipak vjerovalo da će američke i britanske postrojbe ući u zapadne dijelove Jugoslavije. Tako je slovenski Narodni odbor trebao nakon povlačenja njemač-

⁴ Boris MLAKAR, "Slovenački kontrarevolucionarni i kolaboracionistički tabor pri kraju rata", *Vojnoistorijski glasnik*, br. 3/1990., 168.-169.

⁵ *Isto*, 170.-171.

⁶ Herman NOJBAHER, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd, 2004., 177.

⁷ Ž. TOPALović, *n. dj.*, 174.

ke vojske i prije dolaska NOVJ proglasiti “narodnu državu Sloveniju”, koja bi pozvala kralja Petra da preuzme vlast. Istodobno bi se od zapadnih saveznika tražilo da ne dopuste partizanima ulazak u Sloveniju. Te nerealne nade bile su usmjerene prema tome da se barem taj dio Jugoslavije održi slobodnim od komunista kako bi se na njemu dočekaio sukob zapadnih saveznika s jugoslavenskim komunistima, a eventualno i sa sovjetskim snagama. Bilo je mišljenja da je, nakon sloma Njemačkog Reicha, takav obračun neizbježan. Pretpostavljalo se da je većina stanovništva u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji opredijeljena protiv komunista i da će zapadni saveznici to morati uzeti u obzir.

Zbog toga je došlo do razlaza između Mihailovića i crnogorskih četnika. U štabu Pavla Đurišića održan je 21. veljače 1945. sastanak vojnih zapovjednika i članova Nacionalnog komiteta. Zaključeno je da su partizani brojčano jači i bolje opskrbljeni te bi nastavak borbe s njima vodio u poraz. Dugotrajno kretanje, slaba prehrana, tjelesna iscrpljenost, veliki gubici, bolesni, ranjeni, izbjeglice (žene, djeca, starci) znatno su oslabili crnogorske četnike, pa je odlučeno, dok ne nastupi “promena kursa politike u našu korist”, da se krene u zapadni dio Jugoslavije. Mihailoviću je upućen zahtjev da se sve četničke snage na čelu s Vrhovnom komandom prebace na slovensko područje.⁸ Mihailović je u brzopletu od 23. veljače te odluke komentirao riječima da “veliki broj izbeglica-paničara” utječe na Đurišića da traži “nekakav izlaz iz situacije na štetu opšte stvari, jer je prisustvo njegovih trupa ovde u vezi sa odlučujućim događajima neophodno potrebno”.⁹ Đurišić je zatim 3. ožujka optužen da je prekoračio svoje ovlasti; komandant vojske je Mihailović, a političke odluke može donijeti isključivo Centralni nacionalni komitet. Mihailović je odbacio primjedbe vezane za smještaj izbjeglica i bolesnih i odlučno odbio “diktat Vrhovnoj komandi” da naredi koncentraciju svih snaga u zapadnom dijelu Jugoslavije.¹⁰

Mihailović je pozvao Đurišića na sastanak i tražio da se dovrši započeta operacija zauzimanja lijeve obale rijeke Bosne. Ali Đurišić i “Nacionalni komitet viših vojnih starešina i intelektualaca Crne Gore, Boke i Starog Rasa” donijeli su odluku da se ide na zapad Jugoslavije i bez odobrenja Vrhovne komande. Dimitrije Ljotić pokušavao je, neovisno o Đurišiću, uvjeriti Mihailovića da mu se pridruži sa svojim snagama kako bi se stvorila jedinstvena nacionalna protukomunistička fronta. Zato je 28. veljače 1945. iz Ilirske Bistrice Mihailoviću upućena delegacija u čijem su sastavu bili general Matija Parac, komandant fiktivnog hrvatskog dijela JVuO, major Mile Kapetanović, načelnik štaba Dinarske četničke divizije, major Vasilije Malović, u ime Jevđevićeve skupine, i Boško Kostić, Ljotićev osobni tajnik, kojima se pridružilo još nekoliko oficira.¹¹ Delegacija je u Mihailovićev štab stigla 15. ožujka, s prijedlogom da se sve nacionalne snage koncentriraju na slovenskom području, odnosno u Istri, ali Mihailović nije prihvatio Ljotićev plan. Samo je 16. ožujka postavio generala

⁸ VA, ČA, 138-4-13.

⁹ VA, ČA, 276-1-6.

¹⁰ *Isto.*

¹¹ Boško KOSTIĆ, *Za istoriju naših dana*, Beograd, 1990., 206.

Miodraga Damjanovića za komandanta Istaknutog dijela Vrhovne komande za Sloveniju (Gorski štab IV), sa zadatkom da pod svoju komandu stavi sve nacionalne snage: "Đeneral Damjanović formira svoj štab od ljudstva koje povede odavde i od onog koje uzme iz jedinica i sa terena."¹²

Pod komandu generala Damjanovića trebale su doći sve nacionalne snage u Istri i Sloveniji: Dinarska četnička divizija (pod komandom Momčila Đujića), 1. lički korpus (pod komandom Dobroslava Jevđevića), Srpski dobrovoljački korpus, tzv. hrvatska armija (pod komandom generala Matije Parca) i Slovenska nacionalna armija (pod komandom Ivana Prezelja). Prema nekim podacima, Mihailović je uputio pisma Ljotiću, Đujiću i Jevđeviću. Zajednička misao svih poruka sadržana je u pismu Jevđeviću: "Glavno je u našoj borbi postići jedinstvo svih nacionalnih snaga. Na tome treba svi zajednički da radimo. Potpomozite se bratski međusobno. To je sve što mogu da Vam kažem."¹³

Damjanović je 17. ožujka 1945. postavljen i za vođu delegacije koja je imala zadatak prikupiti ostatke srpskih nacionalnih snaga i uspostaviti vezu sa zapadnim saveznicima "radi zajedničkog dejstva i rada".¹⁴ Mihailović je i dalje vjerovao da će zapadni saveznici pomoći njegovu borbu, pa je general Damjanović trebao pod svojom komandom objединiti sve nacionalne snage koje su već bile u Sloveniji ili su onamo pristizale. Ali na tom području Mihailović nije imao sebi odane snage, nego samo nekoliko pouzdanih oficira. Damjanovićeva komanda bila je slabija i formalnija nego što je nekada bila Mihailovićeva komanda nad četnicima u talijanskoj okupacijskoj zoni. Đujić i Jevđević zadržali su isključivu komandu nad svojim jedinicama i priznavali su jedino Dimitrija Ljotića, o kojem je ovisila opskrba njihovih snaga.¹⁵

General Damjanović krenuo je prema Sloveniji zajedno s članovima delegacije koji su razgovarali s Mihailovićem. Na tom putu naišli su na crnogorske četnike i Damjanović je nakratko posjetio Pavla Đurišića. Konačno je Damjanović 26. ožujka stigao u Postojnu i odmah razgovarao s Ljotićem, generalom Kostom Mušickim, komandantom SDK-a, i potpukovnikom Radoslavom Tatalovićem, načelnikom štaba SDK-a. Iz Postojne su istu večer otputovali za Ilirsku Bistricu, gdje se trebao nalaziti Damjanovićev štab.¹⁶

Ofenziva Titove vojske, odnosno IV. jugoslavenske armije, započela je 27. travnja 1945., a glavni cilj bilo je zauzimanje Trsta i Slovenskog primorja. Zbog toga, a i zbog povlačenja njemačke vojske, uslijedila je naredba generala Damjanovića od 29. travnja o povlačenju svih nacionalnih snaga iz Vipavske doline na desnu obalu rijeke Soče, pri čemu su poduzete mjere osiguranja od prodora Titove vojske. Pokret je trebalo započeti točno u ponoć između 29. i 30. travnja. Ta je naredba donesena bez odobrenja generala Mihailovića, a

¹² Arhiva Udruženja boraca Kraljevske jugoslovenske vojske "Draža Mihailović", London (dalje: Arhiva Udruženja boraca KJV), Neregistrirana građa, Ovlašćenje br. 300.

¹³ B. KOSTIĆ, *n. dj.*, 220.

¹⁴ Arhiva Udruženja boraca KJV, Naredba generala Mihailovića od 17. marta 1945.

¹⁵ Ž. TOPALOVIĆ, *n. dj.*, 178.

¹⁶ Arhiva Udruženja boraca KJV, Neregistrirana građa.

povlačenje je provedeno brzo i u velikoj tajnosti, pa o tome nije obaviješten ni slovenski Nacionalni odbor.¹⁷

Istodobno je trajala i utrka prema Trstu između Titove i britanske vojske. Titove su jedinice ušle u grad 1. svibnja, dan prije novozelandske 2. divizije, a 2. svibnja partizani su ušli i u Rijeku. Tito je svoje snage zatim usmjerio prema južnoj Koruškoj kako bi i taj dio Austrije pripojio Jugoslaviji, ali su Britanci stigli u Klagenfurt (Celovec) nedugo prije partizana. Britanci su čak razmišljali da stupe u borbu s partizanima kako bi ih prisilili da napuste to područje. No od toga su odustali zbog činjenice da su se relativno blizu tog područja nalazile snage Crvene armije, a nisu računali ni na to da bi mogli dobiti potporu američke vojske. Eventualna konfrontacija s Titovim snagama nije bila dobra ni zbog samih britanskih vojnika, koji su se radovali završetku rata i smatrali da je Tito britanski saveznik, a njegovi vojnici "hrabri suborci", iako su britanski politički i vojni vođe u tom razdoblju bili sve više razočarani Titovim postupcima.¹⁸

Britanski ministar vanjskih poslova Anthony Eden još je u veljači 1945., na sastanku savezničkih vođa u Jalti, upozorio na mogućnost britanskog sukoba s Titom zbog Julijske krajine: "Čak i ako Tito pod krajnjim pritiskom bude nateran da prihvati savezničku (britansku) vojnu upravu, njegovi će partizani ostati naoružani širom te oblasti i bilo bi čudo ako pre ili posle oni ne bi pravili opstrukciju vojnoj upravi. Mi bismo tada morali da preduzmemo prinudne mere da uspostavimo autoritet, te bi moglo da dođe do borbe."¹⁹

Britanski premijer Winston Churchill razmatrao je mogućnost da se sukobi s Titovim snagama i pokušao je za tu ideju pridobiti Amerikance. Ali novi američki predsjednik Harry Truman odgovorio mu je 30. travnja 1945. da želi izbjeći da američke snage "budu upletene u borbu na balkanskoj političkoj sceni". Ideja o sukobu s jugoslavenskim partizanima napuštena je nakon što je britanski feldmaršal Harold Alexander, vrhovni zapovjednik savezničkih snaga na Sredozemlju, 11. svibnja izvijestio da njegove snage u takvom sukobu neće pokazati "isti borbeni duh i istu predanost borbi" ako se uzme u obzir "objavu Dana pobjede i dugotrajan publicitet dan Titovim operacijama u borbi za savezničku stvar". Zato je iznio mišljenje da bi se američke i britanske jedinice u opisanim okolnostima "vrlo nerado" upustile u "nov sukob s Jugoslavijom".²⁰ Churchill je bio razočaran takvim stajalištem, što se vidi iz brzojava koji je Edenu uputio 16. svibnja: "Žao mi je što se Aleksander pokazao tako malodušnim. Od ratom iscrpljenih jedinica nikada ne treba očekivati da će na novi zadatak krenuti s oduševljenjem, no iskustvo iz Atene nas uči da se oni, kad pucnjava započne, ubrzo zagriju, pod pretpostavkom da im se, nakon razmatranja, uspije dokazati da se bore za pravednu stvar."²¹

¹⁷ *Isto.*

¹⁸ H. VILIJAMS, *n. dj.*, 289.-290.

¹⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, II, Beograd, 1988., 386.

²⁰ Dušan BIBER, *Tito - Churchill: Strogo tajno*, Beograd - Zagreb - Ljubljana, 1981., 536., 545.

²¹ *Isto*, 549.

Jedinice koje nisu bile pod komandom generala Damjanovića i koje se nisu uspjele prebaciti u Italiju doživjele su tragičnu sudbinu. Među njima su bili slovenski domobrani, dijelovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa, crnogorski četnici, najvjerojatnije oko 30 000 ljudi. Do toga je došlo jer je operativna grupa, sastavljena od tri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i oko 500 Jevđevićevih četnika, pod komandom potpukovnika Radoslava Tatalovića, 11. travnja krenula u proboj prema Kordunu i Bosanskoj krajini, u susret crnogorskim četnicima, kako bi se olakšalo njihovo kretanje prema Slovenskom primorju. Nije jasno je li odluku o proboju donio general Damjanović ili general Mušićki.²² Uslijedio je pokret te operativne grupe kroz prostor u koji su, sa suprotne strane, nadirali partizani. Tako je grupa morala voditi borbe s nadmoćnom IV. jugoslavenskom armijom, a krajem travnja prekinuta je veza s vojskom Pavla Đurišića, kojeg su ustaše u međuvremenu likvidirali. Nakon što su primljeni podaci da su crnogorski četnici stradali, operativna grupa krenula je natrag prema Slovenskom primorju, vodeći borbe s partizanima. Zatim je donesena odluka da se grupa povuče prema Austriji. Ona je početkom svibnja prešla Karavanke i sva tri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa predala su se 12. svibnja britanskoj vojsci kraj sela Unterbergena na Dravi, a zatim su pripadnici tih snaga odvedeni u logor Viktring (Vetrinje) kraj Klagenfurta.²³

U Viktring su dovedeni i pripadnici Slovenske narodne vojske pod komandom generala Franca Krenera, koje su Britanci također razoružali. Zapravo se 3. svibnja sastao Privremeni slovenski parlament, osnovana je slovenska vlada i proglašeno uspostavljanje Slovenije kao sastavnog dijela federativne Kraljevine Jugoslavije. Upućen je poziv kralju Petru da se vrati na "od neprijatelja oslobođenu teritoriju".²⁴ General Damjanović o tim je odlukama obaviješten 4. svibnja.²⁵ Sve to nije moglo imati nikakvog učinka. Saveznici nisu ni planirali ulazak svojih snaga u Sloveniju, a Damjanović više nije bio u položaju odlučivati o bilo čemu. Kralj Petar je praktično abdicirao, a srpski antikomunisti već su bili u Italiji. U Sloveniju su ušli partizani, pa je ljubljanski biskup Gregor Rožman od Damjanovića tražio da o tome obavijesti anglo-američke snage u Italiji kako bi one ušle u Sloveniju i spriječile "dalje krvoproliće i uništavanje slovenačkog naroda".²⁶ Pod takvim je okolnostima Slovenska narodna vojska 9. svibnja prešla Dravu i na austrijskom se teritoriju predala britanskoj vojsci, nakon čega su njezini pripadnici odvedeni u logore. Britanci su 11. svibnja obećali predstavnicima Slovenske narodne vojske da će biti zaštićeni. Slovenski narodni odbor pismeno je 17. svibnja zahvalio Britancima što su zaštitili slovenske vojnike i izbjeglice.²⁷

²² Slavko MASLAR, *Zapisi iz građanskog rata 1941-1951*, Beograd, 1998., 52.

²³ B. KOSTIĆ, *n. dj.*, 247.

²⁴ B. MLAKAR, *n. dj.*, 172.

²⁵ B. KOSTIĆ, *n. dj.*, 261.

²⁶ Arhiva Udruženja boraca KJV, Neregistrirana građa.

²⁷ Ž. TOPALović, *n. dj.*, 165.

Glavnina crnogorskih četnika stradala je početkom travnja 1945., kada se kraj Lijevča polja sukobila s postrojbama NDH, a pretrpjela je gubitke i u borbama s partizanima. Ustaše su zarobili Pavla Đurišića i njegove suradnike koji su se odvojili od Mihailovića, te su oni likvidirani u Staroj Gradiški. Dio pripadnika te skupine nastavio se povlačiti prema Sloveniji, odnosno Austriji. Oni su tijekom 9. svibnja kraj Dravograda ušli u Austriju, želeći stupiti u vezu s britanskom vojskom. No u Dravogradu su već bili partizani, koji su hvatali pripadnike te crnogorske skupine. Crnogorci su se predali kraj mjesta Črna i dovedeni su u logor kraj Kamnika. Dio crnogorskih četnika povlačio se i preko Podgorja i Slovenj Gradeca.²⁸

Istodobno su na to područje stigle i brojne izbjeglice iz NDH, pripadnici Hrvatskih oružanih snaga, vlasti NDH i civili. Štab III. jugoslavenske armije, čiji je komandant bio general Kosta Nađ, obavijestio je 13. svibnja 1945. Generalštab Jugoslavenske armije i Tita o prisutnosti te skupine – “ustaše i nešto četnika, oko 50.000 ljudi” – i zatražio pojačanja od I. jugoslavenske armije kako bi se “uništila neprijateljska grupacija” na području Dravograda. Tito je istoga dana o tome obavijestio Štab I. jugoslavenske armije, čiji je komandant bio general Peko Dapčević, kao i o tome da se u spomenutoj skupini nalaze “Pavelić, Maček, hrvatska vlada i veliki broj zlikovaca” koji se žele predati Britancima: “Treba da najhitnije krenete s vašim snagama iz rejona Celja pravcem Šoštanj – Slovenj Gradec kako bi koncentrisali napad za uništenje ove grupe.”²⁹

Tito je 13. svibnja Štabu III. jugoslavenske armije naredio da žurno presiječe sve veze prema Austriji i spriječi povlačenje “njemačkih i kvislinških trupa.”³⁰ Istoga dana Tito je također obavijestio Štab III. armije kako je naredio Peki Dapčeviću da sa svojim snagama iz područja Celja žurno krene pravcem Šoštanj – Slovenj Gradec: “Vi ne smijete dozvoliti ni po koju cijenu da se ova grupa sa Pavelićem i Mačekom preko Drave probije na sjever. Preduzmite sve potrebno za njeno brzo uništenje. Odmah stupite u direktnu vezu sa Štabom armije i uradite po ovome sve podrobnosti.”³¹

Konačni napad Titovih snaga započeo je u kasnim večernjim satima 13. svibnja. Borbe su bile iznimno žestoke, pa je Štab III. armije u noći između 13. i 14. svibnja zatražio pojačanja od I. armije. U drugoj depeši tražio je da mu što prije u pomoć dođu jedinice I. ili II. armije jer se neprijatelj probio komunikacijom Kranj – Völkermarkt (Velikovec). Štab I. armije uputio je 14. svibnja 1945. iz područja Celja 5. i 11. udarnu diviziju u opći napad prema Šoštanju i Poljanama. Zapravo je Tito još 2. svibnja naredio jedinicama 4. operativne zone da krenu u pohod na Korušku kako bi presjekle odstupnicu postrojbama njemačke vojske i NDH i “oslobodile” dio Koruške prije dolaska savezničkih snaga. Ali te su snage bile nedovoljne, pa je Tito 13. svibnja tražio od Koste Nađa da se i tamo upute pojačanja. Tijekom 13. svibnja po jedna brigada iz

²⁸ Veseljko KOPRIVICA, “Od Vezirovog do Zidanog mosta”, <www.montenegrina.net>.

²⁹ Josip BROZ TITO, *Sabrana djela*, XXVIII, Beograd, 1988., 41.

³⁰ *Isto*.

³¹ *Isto*, 42.

sastava 14. udarne i 51. udarne divizije III. armije probile su se na područje Poljana – Bleiburg (Pliberg). Te su snage razbile njemačku 104. lovačku diviziju, a prema partizanskim podacima, oko 50 000 “ustaša”, od čega 20 000 civila, i oko 5000 “četnika”, također s civilima, pokušalo je prodrijeti preko Dravograda prema Klagenfurtu kako bi se predali britanskoj vojsci. Zbog toga je Štab III. armije, postupajući po Titovoj zapovijedi, na područje Bleiburga uputio nova pojačanja. Tako su se tijekom 14. svibnja na tom području koncentrirale brojne partizanske snage iz sastava I. i III. armije te 4. operativne zone.³²

Tito je 14. svibnja ponovno od Peke Dapčevića tražio da “energično i brzo djeluje” kako bi spriječio predaju antikomunističkih snaga Britancima: “Preduzmite sve potrebno da se postigne uspjeh.”³³ Istoga dana Tito je naredio I., II. i III. armiji da zarobljenike predaju glavnim štabovima Slovenije i Hrvatske. Također je od Glavnog štaba Slovenije tražio da poduzme “najenergičnije mjere” kako bi “po svaku cijenu” spriječio ubijanje ratnih zarobljenika: “Ukoliko postoje među zarobljenicima i uhapšenima takva lica koja treba da odgovaraju za djela ratnih zločinštava, predavati ih na revers vojnim sudovima radi daljeg postupka.”³⁴ No mnogi iz skupine koja je opkoljena i predala se na području Dravograda potom su likvidirani bez ikakva suđenja.

Tito je 15. svibnja pohvalio jedinice III. armije što su nakon trodnevnih “teških borbi, brzim i energičnim nadiranjem” opkolile, razbile i prisilile na kapitulaciju njemačke snage i “ustaško-četničke bande”: “Ovim su likvidirane posljednje snage koje su pred našim trupama još pružale organizovan otpor. Zarobljeno je preko 20.000 ustaša, među kojima ima veliki broj poznatih zlikovaca. S ustašama zarobljen je i veći broj četnika. Trupe Treće armije za posljednjih 15 dana zarobile su oko 100.000 neprijateljskih vojnika i oficira. Za izvojevanje ove pobjede, ako i za brzo, uspješno i potpuno izvršenje postavljenog zadatka pohvaljujem hrabre trupe naše Treće armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa, pukovnika Branka Petričevića i pukovnika Vuškašina Subotića.”³⁵ Petričević je bio politički komesar, a Subotić načelnik Štaba III. jugoslavenske armije.

Štabovi jugoslavenskih armija izvijestili su 16. svibnja 1945. o broju ratnih zarobljenika. Prema podacima I. armije, na teritoriju Hrvatske i Slovenije zarobljeno je ukupno 35 817 pripadnika raznih neprijateljskih formacija, Štab III. armije izvijestio je da je u Sloveniji zarobio 90 880 ljudi, a Štab IV. armije da je, također u Sloveniji, zarobio 120 000 ljudi.³⁶ U izvještaju o borbenim djelovanjima podređenih jedinica tijekom 15. svibnja, koji je 24. svibnja 1945. uputio Generalštabu Jugoslavenske armije, Štab III. jugoslavenske armije naveo je: “Jednovremeno sa razoružavanjem neprijateljske grupacije kod Dravograda otpočele su naše snage sa taktičkim opkoljavanjem posljednje ustaško-četni-

³² *Isto*, 171.

³³ *Isto*, 44.

³⁴ *Isto*, 43.

³⁵ *Isto*, 46.-47.

³⁶ *Isto*, 173.

ke grupacija (preko 30.000 vojnika i oficira sa preko 20.000 građanskih lica) na sektoru Poljana – Blajburg.” U vezi s djelovanjima tijekom 16. svibnja navedeno je: “Nastavlja se sa razoružavanjem i mestimično sa uništenjem razbijenih neprijateljskih grupica u šumama i u području južno od Dravograda i Blajburga. Zarobljenici se sprovode u Maribor i Celje, gde se vrši njihovo grupisanje i dalji transport za Zagreb.” Štab III. armije naveo je u izvještaju Generalštabu da je poginulo 25 000 i ranjeno 4000 neprijateljskih vojnika, dok je zarobljeno oko 40 000 Nijemaca, 60 000 ustaša i domobrana i 5 000 četnika.³⁷

“Marš smrti” crnogorskih četnika i članova njihovih obitelji započeo je 16. svibnja, lijevom obalom Drave prema Mariboru. Kolona je bila postrojena po pripadnosti određenom kotaru (srežu). Najprije je prošla kroz Dravograd, kroz špalir partizana koji su pjevali pjesme o Titu, a zarobljenike nazivali “izdajnicima” i “fašistima”. Pojedinci iz kolone su, nakon prepoznavanja, odmah izvođeni i likvidirani na licu mjesta. U Mariboru su građani željeli pomoći zarobljenicima, dajući im kruh i vodu, ali su u tome onemogućeni. Zarobljenici su iz Maribora transportirani u Šentvid, predgrađe Ljubljane.³⁸

Kosta Nađ izvijestio je 24. svibnja Generalštab Jugoslavenske armije o uspješnim borbama u kojima je likvidirano 25 000 “neprijatelja”, a zarobljeno 105 000 njemačkih vojnika, ustaša i četnika: “U završnoj fazi ofanzive Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje naše zemlje, naša Armija ostvarila je sa uspehom određeni joj zadatak od strane Vrhovnog komandanta. Pri tom je do naročitog izražaja došlo brzo gonjenje potučenog neprijatelja, koji se posle oslobođenja Zagreba povlačio kroz Sloveniju, u namjeri da se prebaci preko biše jugoslovensko-austrijske granice i preda saveznicima. [...] Bitka za uništenje i zarobljavanje neprijateljske grupacije jačine preko 130.000 vojnika u gornjem toku Drave u prostoru između Karavanki i Pohorja, trajala je do 12. do 16. maja sa žarištem na sektoru Dravograd – Blajburg – Slovengradec. Ustaše, a i četnici, borili su se na život i smrt da se probiju iz našeg obruča, ali im to nije uspjelo. Ova pobjeda ima veliki vojnički i politički značaj: uništena je sva živa sila ustaško-domobranske Paveličeve vojske, jer je glavnina zarobljena a znatan deo ubijen u borbi. Pored toga uništena je i grupacija četnika koja se borila rame uz rame sa ustašama i koja je, kao i ona, pokušala da izbjegne našem zarobljavanju. Tako je domaćim izdajnicima četnicima, naročito ustašama, zadan odlučujući smrtni udarac i tako im onemogućeno da izbjegnu zasluženu narodnu kaznu za sva zločinstva i nedela koja su počinili prema našim narodima.”³⁹

Savezničko vrhovno zapovjedništvo odredilo je svoje načelno stajalište prema jugoslavenskim protukomunističkim snagama još 20. ožujka 1945. godine. Trebalo ih je razoružati i zadržati kao izbjeglice. Miha Krek, general Marko Mihailović i Živko Topalović posjetili su 28. travnja Savezničko vrhovno

³⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić, Slavonski Brod, 2005., dok. br. 42.

³⁸ V. KOPRIVICA, *n. dj.*

³⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 42.

zapovjedništvo za Sredozemlje u posljednjem naporu da budu prihvaćeni kao dio savezničke koalicije. Ralph Stevenson, prethodno britanski veleposlanik kod kralja Petra, a poslije kod Tita, istoga je dana izvijestio *Foreign Office* da je riječ o osobama koje su se kompromitirale javnom suradnjom s Nijemcima i pokušavaju da se “rehabilituju u očima britanskih i američkih komandanata”. Izručivanje tih ljudi Titu ne bi bilo u skladu s tradicionalnim pravom na azil političkih izbjeglica nakon okončanja građanskog rata. Zato je Stevenson preporučio da se pripadnike tih skupina razoruža i zadrži u izbjegličkim logorima: “Mislim da bi bilo veoma važno da, ukoliko tu odluku prihvate u Glavnom štabu savezničkih snaga, moj kolega iz SAD i ja dobijemo uputstva da o toj nameri informišemo jugoslovensku vladu pre nego što dođe do incidenata.”⁴⁰

Orme Sargent, zamjenik Anthonyja Edena, pisao je 29. travnja Churchillu, navodeći da je propuštena mogućnost da se jugoslavenske protukomunističke snage upotrijebe za sprečavanje prodora partizana u Trst i Julijsku krajinu. Njihova težnja da uspostave suradnju sa zapadnim saveznicima nije mogla biti prihvaćena: “Ne vidim kako bi smo mogli da opravdamo saradnju sa trupama koje su do sada otvoreno sarađivale sa Njemcima. Naslućujem da se radi o hrvatskoj miliciji zvanj ustaše koje podržava marionetska hrvatska vlada i o slovenačkim belogardejcima. Ja sumnjam da su u njih uključene Mihailovićeve snage koje su, kad se poslednji put o njima nešto čulo, bile opkoljene u južnoj Bosni. Moramo se, na žalost, složiti sa Stivensonovim predlogom.”⁴¹ Britanski je premijer istoga dana Sargentu odgovorio da je razoružavanje i smještaj jugoslavenskih protukomunističkih snaga u izbjegličke logore “jedino moguće rešenje” i da o tome treba obavijestiti američki *State Department*. No u Glavnom stožeru savezničkih snaga u Caserti i dalje se intenzivno raspravljalo što učiniti s protukomunističkim snagama. Tada su se prvi put pojavili i nagovještaji da bi ih trebalo izručiti Titu. *State Department* se 2. svibnja složio da bi te snage trebalo razoružati i smjestiti u izbjegličke logore. U istom je duhu bila i direktiva koju je 3. svibnja izdala britanska VIII. armija.⁴²

No zatim je došlo do drastične promjene u držanju. Najvažniju ulogu u odluci da se veliki broj Jugoslavena preda novim jugoslavenskim vlastima imao je Harold Macmillan, britanski veleposlanik kod Savezničkog zapovjedništva za Sredozemlje. Tijekom 12. i 13. svibnja on je posjetio britanske vojne zapovjednike u Trevisu i Klagenfurtu i s njima razgovarao o problemu “jugoslovenskih antipartizanskih snaga”. Već 14. svibnja general Brian Robertson, voditelj upravnog odjeljenja Glavnog stožera savezničkih snaga u Caserti, izdao je VIII. armiji direktivu da sve Jugoslaveni koji su “služili u nemačkoj vojsci” treba razoružati i predati novim jugoslavenskim vlastima.⁴³ Iako su britanski obavještajci (*The Special Operations Executive* – SOE) koji su održavali vezu s partizanima poslije tvrdili da nisu imali spoznaja o tome da te ljude šalju u

⁴⁰ Arhiva Udruženja boraca KJV, Neregistrirana građa.

⁴¹ *Isto.*

⁴² *Isto.*

⁴³ *Isto.*

smrt, ipak je više nego izvjesno da je britanskim tajnim službama bilo potpuno jasno kakva će biti njihova sudbina.⁴⁴

Ubrzo je, u suradnji britanske vojske i novih jugoslavenskih vlasti, uslijedila predaja zarobljenika. To je provedeno unatoč tome što je *State Department* 15. svibnja ponovno zatražio poštivanje prethodno dogovorene savezničke politike po tom pitanju. Zato je predaja zarobljenika provedena u tajnosti. Tijekom 17. svibnja britanski 5. korpus dobio je dopuštenje da u Jugoslaviju vrati sve "jugoslovenske nacionaliste" koji se nalaze na njegovu području djelovanja. Njih je najprije trebalo razoružati, a nije im se smjelo reći kamo će biti upućeni. Prema knjizi depeša 26. divizije IV. jugoslavenske armije, Britanci su ih 17. svibnja obavijestili da će im predati "oko 32 hiljade ustaša i četnika". Jedinice iz sastava 11. dalmatinske brigade dobile su zadatak da osiguraju prihvrat zarobljenika koji su željeznicom trebali stići u Jesenice. Konkretna dogovor britanske i jugoslavenske strane o primopredaji zarobljenika postignut je 19. svibnja 1945. godine.⁴⁵

Zanimljivo je da je 19. svibnja Tito obavijestio britanskog veleposlanika Ralpa Stevensona kako je naredio Jugoslavenskoj armiji da se povuče na predratnu granicu između Austrije i Jugoslavije: "Naredbu o povlačenju izdali smo kako bi smo do krajnosti udovoljili željama svojih saveznika, Velike Britanije i Sjedinjenih Država, ne prejudicirajući konačno uređenje granica sa Austrijom do kojeg će doći na mirovnoj konferenciji."⁴⁶

Predaja zarobljenika obavljena je između 23. i 31. svibnja. Britanci su 23. svibnja obavijestili srpske izbjeglice da moraju biti spremni za pokret radi prebacivanja u sastav Istaknutog dijela štaba Vrhovne komande Jugoslavenske vojske, koji se nalazi u Italiji. Tako je među njima stvoreno uvjerenje da će se spojiti sa snagama pod komandom generala Damjanovića. Istovremeno su se partizanske snage počele povlačiti iz dijela Koruške, pri čemu su kao ratni plijen uzimale sve što su mogle.⁴⁷ U prihvaćanju zarobljenika s britanske strane sudjelovale su i jedinice 1. brigade 16. vojvođanske divizije.⁴⁸ Komisija britanske vojske u mjestu Maria Elend radila je na predaji željezničkih kompozicija sa zarobljenicima jugoslavenskoj strani. Do 25. svibnja predano im je 16 200 zarobljenika, a tijekom idućih nekoliko dana njih još oko 6000.⁴⁹ U prvom valu predano je 3000 pripadnika 2., 3. i 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, 12 000 slovenskih domobrana s obiteljima, 2500 Hrvata i oko 3000 crnogorskih četnika.⁵⁰

⁴⁴ H. VILIJAMS, *n. dj.*, 291.

⁴⁵ Staniša R. VLAHOVIĆ, *Anglojugoslovenski odnosi 1941-1948. Zbornik dokumenata iz Britanske arhive*, Birmingham, 1985., 357.

⁴⁶ D. BIBER, *n. dj.*, 544.-555.

⁴⁷ VA, Narodnooslobodilački rat, kut. 312A, 5/1-6.

⁴⁸ VA, Narodnooslobodilački rat, kut. 1101A, F-13, D-1, Operativni dnevnik 11. brigade.

⁴⁹ Bojan DIMITRIJEVIĆ, *Građanski rat u miru. Uloga armije i službe bezbednosti u obračunu sa političkim protivnicima Titovog režima 1944-1954*, Beograd, 2003., 52.

⁵⁰ Branislav KOVAČEVIĆ, *Od Vezirovog do Zidanog mosta. Tragična sudbina crnogorskih četnika u završnoj fazi rata 1944-1945*, Beograd, 1993., 143.-144.

Tako su zarobljenici kamionima prebacivani do željezničke postaje u Maria Elendu, gdje su ukrcavani u vlakove i upućivani u Jugoslaviju. Tijekom tog transporta osiguranje su preuzeli do tada skriveni partizani. Oni su pljačkali zarobljenike, a nakon prelaska vlakova na jugoslavensku stranu dio zarobljenika odmah je likvidiran. Prema svjedočenju nekih pripadnika Jugoslavenske armije koji su poslije pobjegli na Zapad, pripadnici 1. brigade 16. vojvođanske divizije samo su iz jednog vlaka izvukli 54 oficira, koje su zaklali ili ustrijelili. Do 3. lipnja na jugoslavensku stranu prešlo je 16 željezničkih kompozicija sa zarobljenicima.⁵¹ Istodobno su u Jugoslaviju stizali i vlakovi s ratnim plijenom iz Austrije. Štabu 11. dalmatinske brigade javljeno je 27. svibnja da se ta jedinica do daljnjega stavlja na raspolaganje Ministarstvu narodne obrane Demokratske Federativne Jugoslavije.⁵²

Zarobljenici su iz Jesenica transportirani u logor u Kranju, a zatim u logor u Šentvidu, predgrađu Ljubljane. Ondje su im dolazili partizani koji su im oduzimali vrijedne predmete koje su do tada uspijevali skrivati. Načelnik Odjeljenja zaštite naroda (Ozna) za Srbiju Slobodan Penezić-Krcun izdvojio je iz skupine srpskih zarobljenika koji su trebali biti strijeljani one koji su bili mlađi od 18 godina. Zarobljeni Slovenci su nakon kratkih saslušanja podijeljeni u skupine "A", "B" i "C". Najviše ih je bilo u skupini "C" i oni su ubrzo likvidirani. Manji dio upućen je pred vojne sudove. Zarobljeni Hrvati, Srbi i Crnogorci podijeljeni su po okruzima, odnosno kotarevima po podrijetlu, a zatim su oficiri Ozne iz tih krajeva odlučivali o njihovoj sudbini. Život zarobljenika tada je malo vrijedio i njihova sudbina, odnosno eventualna likvidacija, ovisila je o osobnoj odluci određenog oficira Ozne i, eventualno, predratnim međusobnim poznanstvima ili odnosima tijekom rata. Slovenske zarobljenike u najvećoj su mjeri likvidirale jedinice i pripadnici slovenske Ozne i slovenskih jedinica Korpusa narodne obrane Jugoslavije. Zarobljene Hrvate, Srbe i Crnogorce uglavnom su likvidirali pripadnici Jugoslavenske armije iz drugih dijelova Jugoslavije. Zarobljenici su vlakom ili kamionima prebačeni u jugozapadnu Sloveniju, u guste šume Kočevskog roga. Zatim su majora Simu Dubajića, iz 11. dalmatinske brigade, telefonom nazvali "Rankovićeви pomoćnici" i naredili mu da započne s likvidacijom zarobljenika.⁵³

Pripadnik 11. dalmatinske brigade koji je poslije pobjegao na Zapad izjavio će da je jedna četa te brigade 25. svibnja provodila likvidacije u Šentvidu, a zatim je 28. svibnja prebačena u Kočevje, gdje je trebala nastaviti s istim zadatkom. Četom je zapovijedao kapetan Nikola Marušić. Isti je svjedok naveo da je on pakirao odore likvidiranih, ukupno 12 vagona, i da je posljednja skupina likvidirana 9. lipnja. To potvrđuje i jedan slovenski domobran koji je toga dana uspio preživjeti strijeljanje. Tog dana mjesto likvidacija posjetila je skupina viših partizanskih oficira. Otišli su nad jamu, koja je potom zatrpana s nekoliko eksplozija. Nakon toga organizirana je zabava za vojnike čete koja je obavila

⁵¹ B. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 53.

⁵² *Isto*, 53.-54.

⁵³ *Isto*, 57.-59.

zadatak: “U nedelju ujutru u sedam sati četa egzekutora je otišla vozom na odmor na Bled. Nisam to znao tada, ali sam o tome čuo mnogo kasnije kad su se ove ubojice vratile u svoje čete, koje su u međuvremenu poslate u Makedoniju. Rekli su da su kao nagradu za izvršene masakre u Kočevju dobili dvanaest dana odmora na ostrvu Bled, gde im je dodeljen smeštaj u bivšem luksuznom hotelu. Imali su dobru hranu, plivali po jezeru, jedrili i gledali predstave koje je svake večeri izvodila amaterska pozorišna trupa pri štabu divizije.”⁵⁴

Štab III. jugoslavenske armije naredio je 19. svibnja 1945. štabovima 14. i 17. divizije da se, prema zapovijedi vrhovnog komandanta, moraju povući iz Koruške te da 14. divizija odredi brigadu za preuzimanje ratnih zarobljenika od saveznika u Koruškoj i njihovo provođenje do Ljubljane, uz sljedeće naloge: “Zadatak [14.] divizije na ovoj prostoriji jeste intenzivno čišćenje čitave prostorije od neprijateljskih grupica, koje se skrivaju po šumama u nameri da se u pogodnom momentu prebace preko granice. [...] Jednu brigadu, a i više ako to bude potrebno, stavite na raspoloženje pukovniku Đoki Ivanoviću, komandantu pozadine naše Armije, koji sa specijalnim ovlašćenjem ovoga štaba ide kod Savezničke komande za Korušku radi prijema ratnih zarobljenika jugoslovenskih podanika i pregovora za predaju ustaša i četnika, koji su se predali savezničkim trupama. Ove jedinice imaće zadatak da sprovedu zarobljenike do Ljubljane ili u drugo mesto gde to odredi pukovnik Ivanović.”⁵⁵ Nakon što su ti zarobljenici predani Jugoslavenskoj armiji, u velikom su broju likvidirani, o čemu svjedoče mnogobrojne masovne grobnice u Sloveniji.⁵⁶

U operacijskom dnevniku 40. slavonske divizije III. jugoslavenske armije 16. svibnja zabilježeno je: “U Dravogradu i danas veoma živo: tu se skupljaju desetine hiljada zarobljenih neprijateljskih vojnika i upućuju željeznicom i peške u Maribor. Zarobljeni su Nijemci, domobrani, ustaše i četnici.” U dnevniku iste divizije o njezinu djelovanju tijekom 17. svibnja navedeno je: “Naša divizija prima zarobljenike, osniva logore, čuva ih i otprema prema Zagrebu. Nadležni, među zarobljenicima pronalaze čuvene zlikovce i izdvajaju ih.”⁵⁷

Knjiga depeša 15. majevičke brigade upućenih Štabu 17. divizije navodi da je 20. i 21. svibnja 1945. trajala likvidacija skupine ustaša na prostoru St. Veit – Miklauš te da su nastavljena strijeljanja zarobljenih četnika i ustaša. Tako se u depeši od 20. svibnja navodi: “Povezani smo sa O.Z.N.-om. Zadatak naše brigade je likvidacija četnika i Ustaša kojih ima dve i po hiljade. Juče nam je poginuo nesrećnim slučajem komandant drugog bataljona na strelištu drug Moma Divljak. Danas smo nastavili sa streljanjem.” U depeši od 21. svibnja pojašnjeno je: “Nalazimo se na istoj prostoriji. U toku celog dana radili smo isto

⁵⁴ Dragoslav-Dragan DESPOTOVIĆ, *Kočevski rog. Ratni zločin ili pravedna odmazda*, Beograd, 1992., 37.-38.; B. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 57.-58.

⁵⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 39.

⁵⁶ Mitja FERENC, *Prikrito in očem zakrito. Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*, Celje, 2005.; *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005-2008*, Ljubljana, 2008.

⁵⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 37.

što i juče (likvidacija). Po naređenju uputili smo jedan voz sa jednim članom štaba - bat. da sprovodi zarobljenike za Zagreb.”⁵⁸

Operacijski dnevnik Trećeg bataljuna 6. istočnobosanske brigade 17. istočnobosanske divizije III. jugoslavenske armije bilježi “likvidiranje narodnih izdajnika” u Mariboru u razdoblju od 23. do 25. svibnja 1945. godine. Tako je za 23. svibnja navedeno: “Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je imao zadatak likvidiranje narodnih izdajnika. Zbog izvršavanja postavljenog zadatka nije se nikakav rad odvijao u toku dana.” Za 24. svibnja navedeno je: “Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak.” Za 25. svibnja također je navedeno: “Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak. [...] Pred večer bataljon se po svršetku zadatka razmešta u gradu počevši pravi kasarnski život.”⁵⁹

Cijela akcija likvidacije nekoliko desetaka tisuća ljudi za samo nekoliko dana u tadašnjim uvjetima ne bi bila moguća bez odluke najvišeg novog jugoslavenskog vodstva, prije svega Tita. On se tada nalazio u Ljubljani, s vodstvom Ozne za Jugoslaviju, ali i za Srbiju, Crnu Goru, Hrvatsku i Sloveniju. To ukazuje i na to tko je organizirao likvidaciju zarobljenika. Major Simo Dubajić o tome je 25. svibnja izvijestio Tita osobno, o čemu će sam Dubajić nekoliko desetljeća poslije izjaviti: “Išao sam u vilu kod njega da izvestim šta je tamo bilo. Ja sam otišao, a onda su u moj hotel u Šentvidu došli u pola noći [Ivan Matija] Maček i Maks Baće, još neki od Crnogoraca, jedan od Rankovićevih pomoćnika. Mislim da je to bio Jovo Kapičić. Tačno ne znam. Oni su meni rekli da ih sve treba goniti u Kočevski rog i tu pobiti.” Na pitanje je li ta naredba morala doći od Tita, Dubajić je odgovorio: “Naravno. Niko takvu nije mogao odluku doneti sem Tita.”⁶⁰

Tito je u svom govoru u Ljubljani 26. svibnja uputio više nego jasnu poruku o sudbini tih ljudi: “Što se tiče ovih izdajnika koji su se našli unutar naše zemlje, u svakom narodu posebice – to je stvar prošlosti. Ruka pravde, ruka osvjetnica našeg naroda dostigla ih je već ogromnu većinu, a samo jedan mali dio uspio je pobjeći pod krilo pokrovitelja van naše zemlje. Ova manjina nikada više neće da gleda ove naše divne planine, naša cvatuća polja. Ako bi se to dogodilo, onda će to biti vrlo kratkog vijeka.”⁶¹

Nakon predaje i zarobljavanja u završnim borbama i izručenja iz Austrije, kolone zarobljenih vojnika i civila krenule su, u oružanoj pratnji pripadnika Jugoslavenske armije, na iscrpljujući povratak kroz Sloveniju, prema Hrvatskoj, i dalje u zarobljeničke logore na području Vojvodine i Srbije.⁶² Izvještaj Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika Ozne za Jugoslaviju, upućen 12. lipnja 1945. Aleksandru Rankoviću, načelniku Ozne Ministarstva narodne obrane DFJ, o kretanju kolona ratnih zarobljenika s austrijske granice i iz Slovenije,

⁵⁸ Isto, dok. br. 41.

⁵⁹ Isto, dok. br. 43.

⁶⁰ B. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 57.

⁶¹ J. BROZ TITO, *n. dj.*, 78.

⁶² Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb, 2009., 203.-316.

o logorima u Hrvatskoj i Vojvodini te o broju zarobljenika navodi: "8. juna t.g. izvršilo se je glavno kretanje kolona ratnih zarobljenika koji su zarobljeni u Sloveniji i na granicama Austrije, ostale su manje grupe koje se nalaze na promatranju – čišćenju ili na eventualnim radovima koji nose vremenski karakter: opravka pruga, mostova, cesta i t.d. Sve kolone zarobljenika kreću se po ranije označenim punktama i oblastima." U izvještaju se navodi brojno stanje zarobljeničkih logora na području Jugoslavije i napominje: "Ukupno do sada logorisano je: 107.021 ratnih zarobljenika." Riječ je uglavnom o ratnim zarobljenicima Nijemcima, domobranima i ustašama. Georgijević dalje napominje: "Do sada rad svih oficira OZNE po logorima skoncentrisao se na smeštaj zarobljenika i klasificiranje istih prema delima i rodovima vojske. Većina rada OZNE bila je kod domobrana, na njihovom ispitivanju i čišćenju od ustaša, četnika itd. [...]" Izvještaj navodi i sljedeće: "Među ostalim zarobljenicima bilo je i žena s djecom kao i starijih ljudi, koji su povučeni bili sa ustašama, Nemcima i četnicima, te su organi OZNE po logorima takva lica otpuštali svojim kućama sa propusnicama na kojima je bilo označeno da se prijave svojim Mesnim narodno-oslobodilačkim odborima, te ukoliko se nađe da su izvesna lica od ovih kriva, ista će biti pozvata na odgovornost, jer organi OZNE nisu imali mogućnosti da izvrše potrebna isleđenja, već je to dato Mesnim odborima u nadležnost."⁶³

Detaljnije upute o odnosu prema ratnim zarobljenicima i načinu "čišćenja" ostavio je major Momčilo Dugalić. On je naredio da sve zarobljene neprijateljske vojnike i oficire "posle pročišćavanja" treba uputiti Komandi pozadine I. armije: "Prilikom čišćenja zarobljenika, fašističke elemente treba nemilosrdno smicati i pri tome težiti da po mogućstvu nijedan ne promakne. Prema ostalim zarobljenicima koji se šalju u zarobljenički logor imati pravilan vojnički odnos i postupak. Ne sme se dozvoliti da sprovednici ili makar ko drugi vrše neko maltretiranje ili grub postupak nad njima, već im objasniti, iako su Jugosloveni, pošto se nisu odazvali pozivu maršala Tita, da se tretiraju kao ratni zarobljenici i da se tako prema njima postupa sve do daljeg rešenja njihovog pitanja. Ovo se odnosi na domobrane. Prema Austrijancima zarobljenicima treba takođe imati pravilan odnos i postupak s obzirom na budući odnos Jugoslavije i Austrije. Prema Nemcima koji se šalju u zarobljenički logor imati pravilan postupak, a prema članovima Nacional-socijalističke partije – nemilosrdno ih čistiti, a naročito Švabe iz Jugoslavije. Ukoliko među njima otkrijete nekog oficira ili podoficira iz Gestapoa, Abvera ili nekih drugih nemačkih špijunskih organizacija, obavezno ga sačuvati da se ne ubije a potom ga poslati nama."⁶⁴

Krajem 1946. Generalštab Jugoslavenske armije izdao je naredbu br. 369, koja je regulirala položaj ratnih zarobljenika koji su bili korišteni za različite poslove u jedinicama Jugoslavenske armije. Kontraobavještajna služba IV. armije zatražila je 3. listopada 1946. od podređenih kontraobavještajnih oficira da sponemuta naredba Generalštaba bude provedena: "Sporazumno sa šta-

⁶³ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 56.

⁶⁴ VA, Vojna-bezbednosna agencija (dalje: VBA), K-20, Naređenje iz maja 1945.

bovima, pristupite odmah čišćenju svih zarobljenika. Štab u tom pravcu neka izda naređenje da se odstrane i svi zarobljenici koji rade oko ishrane, u apotekama, u štabovima, a i drugim opasnim mjestima, što se vidi iz naređenja Generalštaba.”⁶⁵

Tijekom 1954. Kontraobavještajna služba JNA izradila je desetogodišnji izvještaj o svome djelovanju, pri čemu je djelovanje bivše Ozne na području Hrvatske na kraju Drugog svjetskog rata opisano na sljedeći način: “Na kraju, znatnu ulogu imali su organi III oteka OZNE u toku završenih operacija u odnosu čišćenja terena, novooslobođenih teritorija i gradova, u zajednici sa organima OZNE na terenu, otkrivajući i uništavajući ratne zlikovce koji se nisu povukli zajedno sa neprijateljskim formacijama i nastojali se prikriti. Pored toga značajna je njihova uloga u vršenju akcija na organizovane ostatke oružanih bandi koje su se krile u unutrašnjosti zemlje, protiv kojih je naša vojska vršila u tom periodu akcije. [...] U velikoj ofanzivi koja je počela aprila 1945. oformljen je poseban otek od sedam oficira, koji je imao zadatak saslušavanja zarobljenika i njihove kategorizacije: za logor, za radne bataljone i zločince za likvidaciju. Do zauzimanja Zagreba organi OZNE I Armije likvidirali su oko 7.000 lica, najveći broj ustaša, zatim oko 2.000 SS-ovaca i Čerkeza i drugih. Daljnjim napredovanjem preduzete su iste mere nad većim brojem lica u prostoru Celja. Tako je ukupno na sektoru Zagreba i Celja uništeno oko 10.000 ratnih zlikovaca. [...]”⁶⁶

U publicistici i historiografiji objavljeni su mnogobrojni podaci i dokumenti o tome kako se Titova vojska odnosila prema zarobljenim neprijateljskim vojnicima, pa i prema pripadnicima različitih jugoslavenskih monarhističkih antikomunističkih snaga i civilnom stanovništvu, tijekom i posebice potkraj Drugoga svjetskog rata, a i u neposrednom poraću.⁶⁷

Ukazom Predsjedništva AVNOJ-a o općoj amnestiji i pomilovanju od 3. kolovoza 1945., amnestija se daje “svim osobama koje su učestvovala u četničkim i nedićevskim jedinicama, jedinicama hrvatskog i slovenačkog domobranstva, muslimanskoj miliciji, šiptarskim oružanim formacijama i u svim ostalim oružanim formacijama u službi okupatora ili ih pomagale kao i svim osobama koje su pripadale odgovarajućim političkim organizacijama ili od-

⁶⁵ VA, VBA, K-11, F-1.

⁶⁶ VA, VBA, K-20, F-8, Desetogodišnji izvještaj. Borba protiv neprijatelja 1944-1954.

⁶⁷ Mihailo MINIĆ, *Rasute kosti*, Detroit, 1970.; Borivoje M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, Cleveland, 1976., Beograd, 1990.; ISTI, *Kočevje. Titov najkrvaviji zločin*, Cleveland, 1959., Beograd, 1990.; S. R. VLAHOVIĆ, *n. dj.*; D.-D. DESPOTOVIĆ, *n. dj.*; B. KOVAČEVIĆ, *Od Vezirovog do Zidanog mosta*; ISTI, *Stradanje crnogorskih četnika 1944-1945.*, Podgorica, 2005.; Savo GREGOVIĆ, *Pucaj, rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945.*, Budva, 2009.; B. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*; Srđan CVETKOVIC, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953.*, Beograd, 2006.; M. GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945.*; Simo Š. DUBAJIĆ, “Kočevski Rog”, *Ljetopis srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, sv. 11/2006., 89.-168.; ISTI, *Život, greh i kajanje. Ispovedna autobiografska hronika – Knjiga I. Od Kistanja do Kočevskog Roga*, Beograd, 2006.; M. GRAHEK RAVANČIĆ, “Međunarodne konvencije i ekstradicija Srba iz savezničkih logora u Austriji u svibnju 1945.”, *Hereticus*, Vol. IX, No. 1-2/2011., 72.-94.

govarajućem administrativnom odnosno sudskom aparatu”. Od amnestije su izuzeti “ustaše, ljotičevci i pripadnici ruskog dobrovoljačkog korpusa, izuzev onih koji su bili nasilno mobilizirani poslije 1 siječnja 1942 godine”.⁶⁸

Potkraj 1945. u zarobljeničkim logorima u Jugoslaviji bilo je ukupno 355 785 ratnih zarobljenika, od toga 114 000 “Jugoslavena”, očito najviše Hrvata, i 7797 jugoslavenskih Nijemaca. Predsjednik NKOJ-a i vrhovni zapovjednik Jugoslavenske armije Josip Broz Tito naredio je 8. rujna 1945. puštanje na slobodu hrvatskih i slovenskih domobrana, a zatim 2. ožujka 1946. i otpuštanje iz logora osoba “jugoslovenske narodnosti – pripadnici neprijateljskih vojnih formacija”, osim onih protiv kojih je proveden kazneni postupak.⁶⁹

Namjera potpunog i radikalnog obračuna s neprijateljem bila je i naredba jugoslavenskog Ministarstva unutarnjih poslova od 18. svibnja 1945. o “Uklanjanju vojničkih groblja okupatora”. Naime Aleksandar Ranković donio je naredbu o uklanjanju i razaranju grobova njemačkih i drugih okupatorskih vojnika i “njihovih saradnika” kako bi im se izbrisao svaki trag. Ta je zapovijed proslijeđena ministrima unutarnjih poslova federalnih jedinica, koji su je proslijeđili nižim tijelima vlasti.⁷⁰

Završna razmatranja

Likvidacije poraženih snaga karakteristične su za mnoge zemlje na kraju Drugog svjetskog rata. Neki povjesničari izjavljuju da onome kome pripada ratna slava pripada i stid zbog nehumanih djela koja su počinili nad nezaštićenim ljudima, vođeni navodnim “višim ciljevima”. U jugoslavenskom je slučaju u pitanju bila smišljena i dobro organizirana politika uništenja “izdajnika naroda i države”, “klasnog neprijatelja”, odnosno suzbijanja bilo kakve ideje o otporu novom komunističkom poretku u Jugoslaviji. Posljedice rata u Jugoslaviji bile su iznimno teške, a još su ih više uvećale poslijeratne masovne likvidacije. Demonstriranjem “revolucionarne pravde” razorena je moralna i biološka osnova društva. Od stratišta i masovnih grobnica u austrijskim i slovenskim šumama i jarugama u Hrvatskoj se najviše čulo za Bleiburg, u Crnoj Gori za

⁶⁸ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 81.

⁶⁹ “Prilog proučavanju istorije Jugoslovenske narodne armije kroz izabrana dokumenta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita u svojstvu ministra narodne odbrane i vrhovnog komandanta Oružanih snaga FNRJ u periodu 1945.-1956. godine”, prir. Antun Miletić, *Vojnoistorijski glasnik*, god. XXXVIII, br. 1/1987., 327., 350.-351., 357.-358.

⁷⁰ M. FERENC, *Prikrito in očem zakrito*, 24.-25.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, dok. br. 63.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod, 2006., dok. br. 103. i 175.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, prir. Vladimir Geiger, Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot, Slavonski Brod – Zagreb, 2008., dok. br. 137.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Dalmacija*, prir. Mate Rupić, Vladimir Geiger, Slavonski Brod – Zagreb, 2011., dok. br. 181.

Zidani Most, u Sloveniji i Srbiji za Kočevski rog. To su postale metafore za masovno stradanje, ali i za moralni poraz jugoslavenskih komunističkih vlasti.

U poslijeratnoj Jugoslaviji komunističke žrtve sustavno su brisane iz javnog sjećanja. Zločin koji je nova vlast počinila nad svojim državljanima, masovnim likvidacijama bez suđenja, dodatno se potencirao zapovijedima o šutnji i oduzimanju prava na mjesto groba. Masovne grobnice, pojedinačni grobovi i žrtve jednostavno nisu smjeli postojati. Grobnice su bile razorene, prikrivene, uništene, a preko njih su građeni gradski deponiji, stambene zgrade ili ceste. Šutnjom pobjednika zatiralo se sjećanje na vlastita nedjela. Na sastanku organizacijskih sekretara republičkih, odnosno pokrajinskih partijskih organizacija održanom početkom 1948., kojim je rukovodio Aleksandar Ranković, a prisustvovao je i Tito, crnogorski komunistički dužnosnik Andrija Mugoša, tada organizacijski sekretar Pokrajinskog komiteta KP Jugoslavije za Crnu Goru, predložio je kritički osvrt na vlastite greške učinjene u ratu i poraću, kada su počinjene brojne nepravde, pa i ubojstva nevinih ljudi. Predložio je i da se nedužne obitelji oslobode krivnje te da im se vrati nepravedno konfiscirana imovina. "Čim sam završio svoje glasno razmišljanje, Tito je energično reagovao: Nema revizije. Od tada više niko nikada nije na bilo kojem partijskom ili državnom nivou postavio pitanje."⁷¹

Iz povijesti je poznato da nijedno skrivanje zločina ne može zauvijek ostati tajna, pa se nije moglo sakriti ni sudbinu žrtava jugoslavenskog komunizma. Služba državne sigurnosti Slovenije još je tijekom 1980-ih u blizini masovnih grobnica pratila tko dolazi na ta mjesta. To se posebno radilo pred blagdan Svih Svetih (Dan mrtvih). No, kako zaključuje povjesničar Mitja Ferenc, u slovenskoj se javnosti 20 godina nakon zločina o njemu samo šaputalo, nakon 30 godina prvi put javno govorilo, nakon 40 godina znalo se za pet ili šest masovnih grobnica, nakon 50 godina otkriveno ih je još deset puta više, da bi do 2010. bilo popisano 600 takvih grobnica.⁷²

Nakon sloma komunizma u Sloveniji je učinjeno dosta na pronalaženju stratišta i masovnih grobnica te identifikaciji žrtava, djelomično i u Hrvatskoj. U Srbiji je zavjet šutnje i dalje na snazi, posebno kod ljevičarske inteligencije. Narativ o "izdajnicima" i "narodnim neprijateljima" ima isti smisao i snagu kao i za vrijeme komunizma.

⁷¹ V. KOPRIVICA, *n. dj.*

⁷² M. FERENC, "Istraživanje prikrivenih grobnica u Sloveniji", *Istorija 20. veka*, br. 1/2010., 14.-15.

SUMMARY

TITO'S REGIME RETRIBUTION AGAINST YUGOSLAV MONARCHIST
ANTICOMMUNIST FORCES AT THE END OF WORLD WAR II

In the last stages of World War II and in the immediate post-war period Yugoslav communists led a well-organized policy of destruction of the “traitors of the people and state”. In fact they wanted to destroy and repress any resistance to the new communist authorities. The first stage in the retribution against anticommunist forces occurred in late 1944, after Tito's communists forces captured Serbia. In spring of 1945 Tito's army captured and liquidated a large number of Croatian and Slovenian anticommunist forces, as well as those Serbs who previously fled from Serbia to Slovenia. The consequences of World War II in Yugoslavia were very difficult and they were made worse by large scale post-war executions of all real and also potential enemies of the communists. Major role in the mass liquidation of anticommunist forces was played by new Yugoslav state security police (Department for the protection of people). During Yugoslavia under communists rule their victims were systematically erased from public memory. Only after the fall of communism and breakup of Yugoslav state the fate of victims of the Yugoslav communist regime has become subject of research of historian in the post-Yugoslav states.

Key words: World War II, Yugoslavia, Slovenia, Communist repression, War crimes